

Oleh Razyhrayev

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki w Łucku*

Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919–1939

W dwudziestoleciu międzywojennym miasto Łuck znalazło się w granicach Drugiej Rzeczypospolitej oraz było stolicą województwa wołyńskiego powołanego na mocy *Ustawy z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r.*¹ Łuck nie należał do dużych miast ówczesnej Polski, według stanu na 1921 r. liczył jedynie 23,6 tys. mieszkańców, w 1931 r. – 35,7 oraz w końcu lat 1930-ch – 42,6 tys.² Pod względem wyznaniowym na początku lat trzydziestych największą liczbę mieszkańców Łucka stanowiły osoby wyznania mojżeszowego – 17,4 tys., drugie miejsce zajmowali rzymskokatolicy – 10,7 tys., dalej odpowiednio – prawosławni – 6,2 tys. oraz ewangelicy – 1 tys.³

Formowanie polskich urzędów państwowych w Łucku okresu międzywojennego zaczęło się w maju 1919 r. i było związane zajęciem regionu przez wojska polskie. Tak, po wkroczeniu armii generała Józefa Hallera do Łucka, wśród licznych polskich instytucji państwowych zostało powołane więzienie, które służyło

*ukr.: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

¹ *Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r.*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1921, nr 16, poz. 93.

² *Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa wołyńskiego*, red. S. Witkowski i S. Landa, Łuck 1939, s. 3.

³ *Ibidem*, s. 7.

do pomieszczenia osób zaaresztowanych podczas dochodzenia lub śledztwa, wykonania sądowych kar pozbawienia wolności, wszystkich innych zatrzymań przymusowych i aresztów według ustawodawstwa, wyjątkowo do pomieszczenia więźniów wojskowych na żądania ich władzy⁴. Więzienie w Łucku mieściło się przy ul. Brygidek 6, w budynku mieszczącym najpierw rezydencję starosty łuckiego oraz kanclerza litewskiego Albrechta Radziwiłła (1593–1656), a w ciągu lat 1624–1845 – klasztor brygidek, w którym pod koniec XIX w. władza Imperium Rosyjskiego urządziła okręgowe więzienie⁵.

Na skutek ofensywy Armii Czerwonej w lecie 1920 r. więzienie zostało ewakuowane do Piotrkowa, jednak już jesienią tegoż roku odnowiło swoją działalność. W latach 1919–1921 Łuckie więzienie znalazło się w kompetencji lubelskiej okręgowej dyrekcji więzień, ponadto nadzór nad jego działalnością sprawowało Starostwo Powiatowe w Łucku oraz Prokuratura Sądu Okręgowego w Łucku. Na początku lat dwudziestych więzienie w Łucku było obliczone na 350 uwięzionych, posiadało dwupiętrowy gmach oraz kilka oddzielnych budynków, w których mieściła się łaźnia, pralnia, stajnia oraz kuźnia. W obrębie więzienia znalazły się mieszkania naczelnika więzienia, inspektora oraz dwóch starszych dozorców. Przy więzieniu funkcjonowała także szkoła, biblioteka oraz dział pracy. Dozorcy zostali zakwaterowani w koszarach przy więzieniu, obliczonych na 20 osób. Więzienne budynki oświetlano lampami naftowymi, za wyjątkiem mieszkań więziennej administracji oraz biura więziennego, w których zainstalowano już urządzenia elektryczne⁶.

W latach 1919–1939 więzieniem w Łucku kierowali kolejno:

⁴ *Łuck w świetle cyfr i faktów. Na rok 1926, Łuck 1925*, s. 35; *Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r.*, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 15, poz. 202.

⁵ М. Куделя, *Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня)*, <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> [dostęp: 2.12.2013].

⁶ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), Ф.47, Оп.4, Спр. 19, Арк. 111, 119.

Ludwik Wondra, Zygmunt Stępkowski, Andrzej Genelli, Alfred Surmiński, Ernest Nowakowski oraz Walerian Owczarek. Według stanu na luty 1921 r. w więzieniu wraz z naczelnikiem Ludwikiem Wondrą pracowała 31 osoba⁷. Pięć lat później personel Łuckiego więzienia tworzyli: naczelnik Zygmunt Stępkowski, inspektorzy Jerzy Radyszkiewicz oraz Stanisław Cichecki, starszy kancelista Aleksander Nikitin, kancelista Bronisław Szymczak, lekarz Jerzy Drewnowski, nauczyciel Stanisław Jajko, felczer Jan Szuplica oraz trzydziestu czterech dozorców⁸.

Zgodnie z rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego w sprawie organizacji więziennictwa z dnia 7 marca 1928 r. oraz odpowiedniego rozporządzenia ministra sprawiedliwości Aleksandra Meysztowicza z dnia 22 czerwca 1928 r. więzienie w Łucku zostało zaliczone do I klasy o pojemności powyżej 450 osób⁹. Dynamika ilości więźniów w ciągu całego dwudziestolecia międzywojennego była różna: od 226 w sierpniu 1921 r. do 963 w styczniu 1939 r., w tym 553 więźniów karnych (58 kobiet) oraz 410 więźniów śledczych (29 kobiet)¹⁰.

Realizacja potrzeb religijnych stanowiła integralną stronę życia codziennego więźnia oraz była gwarantowana przez państwo¹¹. W artykule 11 Dekretu w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. zapisano:

Żadnemu więźniowi nie wolno odmawiać czerpania nauk moralnych i pociechy religijnej od duchowego swego wyznania.

⁷ Ibidem, Apk. 96–97.

⁸ *Łuck w świetle cyfr i faktów. Na rok 1926*, Łuck 1925, s. 35.

⁹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1928, nr 29, poz. 272; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1928, nr 64, poz. 591.

¹⁰ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 2015, Apk. 3.

¹¹ O życiu religijnym w więzieniach międzywojennej Polski vide: K. Pawlak, *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*, Kalisz 1995, s. 93–95.

*W zakładach i oddziałach, przeznaczonych dla nieletnich więźniów, wszyscy bez wyjątku nieletni otrzymują naukę religii oraz naukę świecką [...]*¹².

Ponadto wyżej wymieniony dokument prawny przewidywał włączenie do personelu więziennego (w miarę potrzeby i na podstawie osobnych umów) duchownych, którzy byli zależni od naczelnika więzienia jedynie pod względem przestrzegania przepisów porządku więziennego¹³.

20 kwietnia 1926 r. ukazało się Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości o zaspakajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach, w którym gwarantowało się prawo obcowania z duchownym swego wyznania i zaspakajania swoich potrzeb religijnych. W myśli zaznaczonego rozporządzenia do udzielenia opieki duchownej zostali upoważnieni przez Ministerstwo Sprawiedliwości duchowni wyznań religijnych, do których należeli więźniowie. Ponadto w zakładach karnych i więzieniach I-II klasy w stałych odstępach czasu miały być zorganizowane nabożeństwa i inne praktyki religijne. W więzieniu mieszczącym co najmniej 100 więźniów karnych jednego i tego samego wyznania chrześcijańskiego, należało postarać się pozyskać duszpasterza oraz zorganizować regularne odprawianie nabożeństw. Według zaznaczonego rozporządzenia więźniom wyznania mojżeszowego pozwolono odprawiać wspólne modły w soboty i święta swego wyznania w pomieszczeniach do tego przeznaczonych¹⁴.

Wśród obowiązków duchownego oprócz sprawowania różnych praktyk religijnych znalazło się: odprawianie nabożeństw

¹² *dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r.*, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 15, poz. 202.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspakajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1926, nr 9, poz. 10.

w niedziele, święta uroczyste danego wyznania i w święta narodowe; odwiedzanie więźniów w ich celach aby nieść im pomoc i pociechę religijną; regularne odbywanie z więźniami pogadanek religijnych; wykładanie nauki religii w szkole więziennej. Nabożeństwa miały odbywać się w kaplicy więziennej lub w specjalnym pomieszczeniu. Mogli w nich uczestniczyć wszyscy chętni więźniowie (w tym osoby osadzone w karcerze – areszcie więziennym). Natomiast warunkiem uczęszczania na nabożeństwo więźniów śledczych (prewencyjnych) było uzyskanie specjalnego zezwolenia. W celu uniemożliwienia komunikowania się pomiędzy więźniami podczas nabożeństwa, więźniów karnych oddzielano od więźniów prewencyjnych, kobiety od mężczyzn, nieletnich od dorosłych¹⁵.

Duchowni różnych wyznań mogli za zgodą i w porozumieniu z naczelnikiem więzienia odwiedzać w celach swoich współwyznawców. Jednocześnie zakazano wykraczać im w rozmowach poza dziedzinę moralno-religijną. Także duchowni mieli obowiązek wygłaszania dla więźniów kazań o charakterze moralno-religijnym podczas niedzielnych i świątecznych nabożeństw, zapewniania rekolekcji i spowiedzi w okresie wielkanocnym, dokonania obrządku chrzcina w wypadku narodzin w więzieniu.

Wyżej wymienione rozporządzenie zabraniało dopuszczania duchownych do więźniów nienależących do ich wyznań. Prośby więźniów o pozwolenie uczestnictwa w nabożeństwie i przyjmowania duchownych wyznania, do którego sami nie należeli, uwzględniano w wyjątkowych wypadkach za zezwoleniem władzy prokuratorskiej oraz zgodą duchownego tego wyznania¹⁶.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa oraz Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego również poruszały kwestie opieki duchownej więźniów¹⁷. Za-

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie or-*

znaczne akty normatywno-prawne potwierdzały zasady deklarowane w rozporządzeniu z 1926 r., jednak pierwszy dokument zwracał szczególną uwagę na wyznanie rzymskokatolickie. M.in. w art. 25 rozporządzenia z dnia 7 marca 1928 r. stwierdzono, że

*w więzieniach I i II klasy dla więźniów wyznania rzymsko-katolickiego powinny być, w więzieniach zaś III klasy, mogą być w miarę potrzeby i możliwości zorganizowane nabożeństwa i inne praktyki religijne w stałych odstępach czasu*¹⁸.

Pod koniec lat dwudziestych w Drugiej Rzeczypospolitej służbę duszpasterską w więzieniach sprawowało 140 stałych kapelanów. Edward Neymark¹⁹, radca ministerialny tak charakteryzował opiekę duchową w więzieniach:

*Władze duchowne okazują duże zainteresowanie w zakresie opieki nad więźniami [...] W więzieniach zawsze odprawiają się uroczyste rekolekcje, urządzają spowiedź (co najmniej dwa razy do roku), wreszcie – oplatek [...] Nie tylko wyznanie rzymsko-katolickie, jako wyznanie przeważającej części ludności państwa, otoczono jest opieką. Również inne wyznania chrześcijańskie i niechrześcijańskie cieszą się pieczę władz więziennych [...]*²⁰.

ganizacji więziennictwa, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1928, nr 29, poz. 272; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1931, nr 17, poz. 577.

¹⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1928, nr 29, poz. 272. Więzienia według pojemności dzieliły się na trzy klasy. Do pierwszej należały więzienia o pojemności ponad 450 osób, do drugiej odpowiednio od 150 do 450 osób oraz do trzeciej – do 150 osób jak również więzienia przy sądach grodzkich., vide: ibidem.

¹⁹ Edward Neymark został mianowany radcą ministerialnym w VI st. sł. w dniu 20 czerwca 1928 r., vide: „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1928, nr 16, s. 300.

²⁰ E. Neymark, *Opieka duchowna*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 124.

Według Edwarda Neymarka w więzieniach, w których przebywała większa liczba osób wyznania innego niż rzymskokatolickie zapewniano odprawianie nabożeństwa takiego wyznania, a więźniowie byli otaczani opieką duchowną²¹. Marek i Małgorzata Przeniosło zaznaczają, że w więzieniach Drugiej Rzeczypospolitej pozwalano przechowywać w celi książki od nabożeństwa, Pismo Święte, obrazki i numizmaty o religijnym charakterze²².

W łuckim więzieniu znajdowały się osoby różnych wyznań, m.in. rzymskokatolickiego, prawosławnego, mojżeszowego, ewangelickiego etc. Więźniowie wyznania rzymskokatolickiego, mając stałego kapelana, kaplicę oraz ze względu na status kościoła rzymskokatolickiego pod względem religijnym zajmowali uprzywilejowane stanowisko. W drugiej połowie lat dwudziestych także więźniowie wyznania prawosławnego mieli swojego kapelana²³. Po analizie źródeł można stwierdzić, że więźniowie innych wyznań również byli odwiedzani przez swoich duchownych w miarę potrzeby lub w czasie świąt.

Kapelan rzymskokatolicki wykonywał swoje obowiązki jako pracownik kontraktowy, np. w 1925 r. na podstawie umowy pomiędzy naczelnikiem więzienia w Łucku a księdzem Jerzy Zwolińskim, temu ostatniemu przewidziano wynagrodzenie ze Skarbu Państwa w wysokości 24% wyposażenia urzędnika państwowego X grupy wyposażenia szczebla „a” łącznie z dodatkiem kresowym. Wraz z tym księdza Zwolińskiego, jako kapelana więzienia, obowiązywało: odprawianie nabożeństw w niedziele, święta uroczyste kościelne wyznania rzymskokatolickiego i święta urzędo-

²¹ Ibidem, s. 125.

²² M. i M. Przeniosło, *Życie za kratami. Codziennosc w więzieniach Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Metamorfozy społeczne*, t. VI, *Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej*, red. M. Rodak, Warszawa 2013, s. 207.

²³ O istnieniu prawosławnego kapelana w więzieniu w Łucku dowiadujemy się z raportu naczelnika więzienia w Łucku z dnia 10 sierpnia 1928 r. skierowanego do Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawie wypożyczenia Bydgoskiemu Bractwu ołtarza za zgodą kapelana prawosławnego ks. Kanonika Pawlikowskiego., vide: ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1342, Арк. 8.

we; odwiedzanie więźniów w celach, za zgodą i w porozumieniu z naczelnikiem więzienia w celu niesienia pociechy religijnej; regularnie odbywanie z więźniami pogadańek religijnych; wykładanie nauki o religii w szkole więziennej; sprawowanie wszelkich praktyk religijnych według zasad religii rzymskokatolickiej; branie udziału w radach więziennych, opracowywanie projektów i składanie sprawozdań na żądanie Zarządu Więzienia²⁴.

W okresie późniejszym wyposażenie kapelana rzymskokatolickiego zostało podwyższone przy jednoczesnym zniesieniu jakichkolwiek dodatków. Na przykład, w umowie pomiędzy naczelnikiem więzienia w Łucku Alfredem Surmińskim a księdzem Oktawianem Spisackim²⁵ z dnia 21 stycznia 1930 r. zaznaczono, że kapelan będzie dostawać wynagrodzenie w wysokości 40% urzędnika samotnego X grupy wyposażenia szczebla „a”²⁶. Wydatki przeznaczone na wynagrodzenie kapelanów oraz opiekę duchową stanowiły część budżetu więzienia w Łucku²⁷.

Wyżej wymieniony radca ministerialny Edward Neymark, zaznaczał, że w wielu więzieniach udział w praktykach religijnych więźniowie brali bardzo chętnie²⁸. Trudno sądzić, czy więźniowie łuckiego więzienia również chętnie uczestniczyli w nabożeństwie. Jednocześnie, w źródłach odnajdujemy informacje, że naczelnik więzienia w swoim rozkazie nr 45 z 1922 r. polecił nadzorcom rozdzielić więźniów na 2 części oraz wprowadzać do kościoła według kolei raz w tydzień. Ponadto w celu uniemożliwienia ucieczki więźniów podczas nabożeństwa musiały być wystawione postęrniki przy bramie wjazdowej na podwórzu aresztanckim²⁹.

²⁴ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 866, Арк. 1–2.

²⁵ Oktawian Spisacki. Urodzony dnia 22 marca 1885 r. w Dolsku (powiat włodzimierski) na Wołyniu. Syn Franciszka i Filipiny z Iwanczewskich. Ukończył Seminarium Duchowe w Żytomierzu. W dniu 27 marca 1908 r. wyświęcony na kapelana. W styczniu 1930 r. objął obowiązki kapelana więzienia w Łucku po kapelanie Baranowskim., vide: ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1476, Арк. 2, 6.

²⁶ Ibidem, Арк. 8.

²⁷ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1646, Арк. 46.

²⁸ E. Neymark, op. cit., s. 124.

²⁹ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 75, Арк. 11.

Obchodzone w łuckim więzieniu także najgłówniejsze święta chrześcijańskie – Wielkanoc oraz Boże Narodzenie. W 1932 r. nauczyciel tutejszego więzienia skierował do redakcji *Przeglądu Więziennictwa Polskiego* list w którym zaznaczył, że wskutek przeprowadzenia anonimowego sondażu spośród 93 więźniów – 89 osób stwierdziło chęć uroczystego obchodzenia świąt³⁰. W grudniu 1937 r. w Łuckim więzieniu dla więźniów katolików w czasie świąt Bożego Narodzenia była urządzona *choinka* z udziałem 150 więźniów. Najpierw okolicznościowe przemówienie wygłosił ksiądz kapelan Adolf Kukurudziński, po czym śpiewano kolędę *Wśród nocnej ciszy*, dalej miało miejsce łamanie się opłatkiem. Podczas uroczystości zabrał głos również naczelnik więzienia Ernest Nowakowski, a także jeden z więźniów, który złożył podziękowanie za opiekę. W trakcie imprezy śpiewał chór, więźniowie deklamowali wiersze, miało miejsce rozdanie pism katolickich do cel. Ponadto w związku ze świętami więźniom rozdano bułki oraz dodatkową kawę³¹.

Jak już wyżej zaznaczono więźniowie innych wyznań również mieli możliwość kontaktu ze swymi duchownymi w miarę potrzeby. Tak, 30 września 1926 r. prokurator przy Sądzie Okręgowym w Łucku zezwolił na odprawienie przez Zbór Ewangelicznych Chrześcijan w Łucku nabożeństwa dla wszystkich więźniów wyznania Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów pod ścisłym nadzorem inspektora więziennego³².

Do łuckiego więzienia często kierowano pisma okólne Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawie odprawiania nabożeństw dla więźniów wyznania mojżeszowego w obecności rabina w więzieniach w czasie świąt uroczystych i korzystania z kotła rytualnego. M.in. w piśmie z 10 kwietnia 1922 r. zaznaczono:

W kwietniu [...] przypadają uroczyste święta żydowskie (Pesach,

³⁰ M. i M. Przeniosło, op. cit., s. 220.

³¹ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1771, Арк. 102–104.

³² ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1255, Арк. 147.

Wielkanoc). Prawdopodobnie w dniu te miejscowy rabin zechce odprawić nabożeństwo w więzieniu dla więźniów wyznania mojżeszowego. Wobec powyższego i na skutek pisemnej prośby Narodowego Klubu Żydowskiego Postów Sejmowych Ministerstwo Sprawiedliwości prosi Panów o wydanie odnośnych zarządzeń, umożliwiających więźniom żydom odprawienia nabożeństw w te święta, co jednak w niczym nie powinno zakłócać porządku dnia więziennego, ustalonego przez regulamin więzienny. Więźniowie przewencyjni mogą przyjmować udział w ogólnych zbiorowych nabożeństwach tylko za pozwoleniem odnośnych władz sądowych. O ile pozwalają warunki lokalne więzienia, to należy na ten cel wyznaczyć specjalną cele, jeśli oczywiście więzienie nie posiada bożnicy. W święta te więźniowie wyznania mojżeszowego mają prawo korzystania z kotła rytualnego, oraz z żywności rytualnej, dostarczonej przez Gminę Starozakonnych³³.

Z reguły wobec takich próśb naczelnik więzienia oraz prokurator przy Sądzie Okręgowym w Łucku nie czynili przeszkód i wydawali odpowiednie zezwolenia. Tak, np. prokurator przy Sądzie Okręgowym w Łucku w liście do naczelnika więzienia w Łucku z 22 września 1922 r. zawiadamiał, że wydał zezwolenie na odprawienie nabożeństwa z więźniami (w tym przewencyjnymi) wyznania mojżeszowego kantorowi Blecherowi³⁴. Pismo okólne Ministerstwa Sprawiedliwości z 1 kwietnia 1925 r. pozwalało na dostarczenie strawy rytualnej dla więźniów wyznania mojżeszowego również przez ich krewnych. Ponadto pozwolono na dostarczenie wina rodzynkowego w ilości 1/8 litra na osobę na cały okres świąteczny³⁵.

Duchowni różnych wyznań stolicy województwa wołyńskiego aktywnie uczestniczyli w działalności Towarzystwa opieki nad więźniami „Patronat”, które na terenie Sądów Okręgowych

³³ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 3, Арк. 18.

³⁴ Ibidem, Арк. 71.

³⁵ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 864, Арк. 7

w Łucku i Równym zajmowało się poprawą stanu moralnego i bytu materialnego więźniów, opieką nad nieletnimi oraz uwolnionymi z więzień, jak również wspierało rodziny więźniów³⁶. M.in. ks. Zwoliński, ks. pastor Kleindienst, rabin rządowy Mozes Gliklich wchodzili do zgromadzenia organizacyjnego „Patronatu”, które odbyło się 13 kwietnia 1924 r. w Łucku w sali rozpraw Sądu Okręgowego. Wraz z tym rzymskokatolicki ks. Zwoliński został wybrany do zarządu wyżej wymienionego towarzystwa oraz złożył sprawozdanie z dotychczasowej działalności grupy osób prowadzących akcję opieki nad więźniami. Oświadczył, że powstały w ten sposób fundusz (ok. 1 miliarda 900 milionów marek) zostanie przekazany do dyspozycji „Patronatu”³⁷.

W końcu lat trzydziestych w więzieniu w Łucku miało miejsce zjawisko masowego dobrowolnego przechodzenia więźniów wyznania prawosławnego (rzadziej – ewangelickiego) na łono Kościoła rzymskokatolickiego, co było związane z państwową polityką rewindykacji³⁸. Jak stwierdza Mirosława Papierzyńska-Turek:

Akcja pozyskiwania dla katolicyzmu prawosławnych na Wołyniu rozpoczęła się u schyłku 1937 r. a nasiliła się w pierwszej połowie 1938 r. Później była prowadzona nadal, lecz już w formie złagodzonej. Zajmowały się nią czynniki wojskowe, a ściślej KOP³⁹, pomagali zaś przedstawiciele administracji państwowej i samorządowej⁴⁰.

³⁶ O działalności „Patronatu” w Drugiej Rzeczypospolitej vide: K. Pawlak, op. cit., s. 107–112.

³⁷ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 1771, Арк. 3.

³⁸ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 2006, Арк. 1, 3–4, 9, 11–15, 143.

³⁹ Korpus Ochrony Pogranicza.

⁴⁰ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 263. Antoni Mironowicz zaznacza: „Kościół prawosławny w II Rzeczypospolitej znalazł się w grupie wyznań mniejszościowych i stracił swoje dotychczasowe uprzywilejowane miejsce. Władze Rzeczypospolitej traktowały prawosławie jako relikw zaborcy i z niechęcią odnosiły się do jego wyznawców”, vide: A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 84.

W tej sprawie naczelnik więzienia Ernest Nowakowski w 1939 r. skierowywał liczne podania więźniów (w większości wyznania prawosławnego) do ks. kapelana Adolfa Kukurudzińskiego z prośbą o bezpośrednie załatwienie⁴¹. Wszystkie podania były o podobnej treści, np.:

...Do Pana Naczelnika Więzienia w Łucku. Uprzejmie proszę o łaskawe zezwolenie na zmianę wyznania... na rzymsko-katolickie...⁴².

Reasumując należy stwierdzić, że życie religijne stanowiło integralną część codzienności więźnia międzywojennej Polski. Zapewnienie opieki duchowej więźniów bez względu na wyznanie było zagwarantowane przez państwo. Pod kątem religijnym w łuckim więzieniu uprzywilejowane stanowisko posiadali więźniowie wyznania rzymskokatolickiego mający stałego kapelana. Wraz z tym więźniowie innych wyznań również mieli możliwość kontaktu z duchowymi swego wyznania oraz zaspakajania swoich potrzeb religijnych. Negatywnym zjawiskiem w życiu religijnym łuckiego więzienia stały przejawy wykorzystania administracyjnego narzędzia w sprawie nawrócenia prawosławnych do Kościoła rzymskokatolickiego pod koniec lat trzydziestych.

Życie religijne w Łuckim więzieniu w latach 1919–1939

(Streszczenie)

Rozdział jest poświęcony życiu religijnemu w łuckim więzieniu w dwudziestoleciu międzywojennym. W odrodzonym państwie polskim łuckie więzienie należało do I klasy o pojemności powyżej 450 osób. Realizacja potrzeb religijnych stanowiła część życia codziennego więźnia oraz niezależnie od wyznania była zagwarantowana przez państwo. Więźniowie wyznania rzymskokatolickiego, mając stałego kapelana jako pracownika kontraktowego oraz kaplice, pod względem religijnym, posiadali

⁴¹ ДАВО, Ф.47, Оп.4, Спр. 2006, Арк. 1.

⁴² Ibidem, Арк. 1, 3–4, 9, 11–15, 143.

uprzywilejowane stanowisko. Rzymskokatolickiego kapelana więzienia w Łucku obowiązywało m.in. odprawianie nabożeństw w niedziele, święta uroczyste kościelne oraz święta urzędowe; odwiedzanie więźniów w celach w celu niesienia pociechy religijnej; regularnie odbywanie z więźniami pogadank religijnych; wykładanie nauki religii w szkole więziennej. Więźniowie innych wyznań (np. prawosławnego, mojżeszowego oraz ewangelickiego) również mieli możliwość zaspakajania swoich potrzeb religijnych. Negatywnym zjawiskiem w życiu religijnym łuckiego więzienia stały przejawy wykorzystania administracyjnego resursu w celu nawrócenia prawosławnych do Kościoła rzymskokatolickiego w końcu lat trzydziestych.

Religious life in the Lutsk prison in the years 1919–1939

(Summary)

The chapter discusses the religious life in the Lutsk prison during the interwar period. The facility was a first class prison in the revived Polish state and could hold more than 450 inmates. Satisfying religious needs was an important part of prisoners' lives and the state ensured it regardless of the denomination. Having at their disposal a contract chaplain and the chapel, the Roman Catholic inmates were privileged in this aspect. The Roman Catholic chaplain working in the Lutsk prison was responsible e.g. for celebrating liturgies on Sundays and during solemn church and public holidays, visiting prisoners in their cells and bringing them religious comfort, talking with inmates about the religious issues and lecturing religion in the prison school. The prisoners of other denominations (Orthodox, Mosaic or Evangelical) also had a chance to satisfy their religious needs. However, the attempts to convert the Orthodox inmates to the Roman Catholic Church by the prison officers became a negative phenomenon in the religious life of the Lutsk prison in the late 1930s.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Державний архів Волинської області

Луцька міська тюрма

Dzienniki urzędowe

„Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919.

„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1926, 1928.

„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1921, 1928, 1931.

Literatura

Łuck w świetle cyfr i faktów. Na rok 1926, Łuck 1925.

Mironowicz A., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005.

Neymark E., *Opieka duchowna*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929.

Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.

Pawlak K., *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*, Kalisz 1995.

Przeniosło M. i M., *Życie za kratami. Codzienność w więzieniach Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Metamorfozy społeczne, t. VI, Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej*, red. M. Rodak, Warszawa 2013.

Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa wołyńskiego, red. S. Witkowski i S. Landa, Łuck 1939.

Źródła internetowe

Куделя М., *Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня)*, <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html>.